

НАЦІОНАЛЬНЕ НАДБАННЯ МОНУМЕНТАЛЬНОГО СТАНКОВОГО МАЛЯРСТВА ЛІДІЇ СПАСЬКОЇ

(До 105-річчя від дня народження мисткині)

Микола Дьомін
мистець,
член Національної
спілки художників України,
м. Київ

Нині наша незалежна держава переживає важкі часи, пов'язані з економічними втратами, падінням виробництва тощо. Проте і в економічних труднощах українці не зневірились, вони торують свої європейські шляхи. Відбувається оновлення усіх сфер життя в соціумі. З важкими потугами, але цілеспрямовано формується нова парадигма співжиття у європейському просторі. Відбуваються позитивні зрушення в подоланні деяких розчарувань післяреволюційного українського життя. З'явилася впевненість у перемозі на східних фронтах, у змінах життя на краще. Обнадійливі зрушення додають необхідного нам оптимізму в різних сферах життя. У вчинках українців усе більше виявляється раціональна складова.

Епохальних зрушень прагнемо й у висвітленні нашої замовчуваної і зболеної історії, розкриваємо собі та європейцям глибинні шари нашої етнокультури, науки, мистецтва. Адже культура і мистецтво покликані показати як українському глядачеві та читачеві, так і найширшому світовому загалу ті незгасаючі осередки Духу, які пробуджують нашу літописну пам'ять, навертають до роздумів про велич і трагізм визвольних змагань за нашу незалежність — про історичні колізії, які повсякчас зривали на теренах України.

Прагнення народу до волі завжди було найбільшим проявом нашого Духу на своїй землі, і ніколи українці не зазіхали на чужі території, боронячи свій рід. А це говорить про те, що ми нація працьовитих людей, які, однак, можуть і уміють захищати свою, Богом дану, землю предків. Бо ми є європейською нацією, на теренах Європи набували знань наші науковці, мистці, там від переслідувань мала прихисток українська державотворча еліта початку століття і в пізніші часи. Це засвідчують й історичні розвідки у трьох томах професора **Василя Шендеровського** "Нехай не гасне світ науки". Але не тільки про замовчуваних науковців веде мову цей автор, у праці висвітлюються ще й долі освітян та мистців. У цьому ряді й художник **Микола Івасюк** та інші.

Саме до такої когорти особистостей можна віднести й волинську художницю **Лідію Іванівну Спаську**. Адже щоб сказати вагоме слово в мистецтві, потрібні не лише ґрунтовні фахові знання, а й спілкування з мистецьким середовищем однодумців, — цього мисткиня була позбавлена. Відома істина, що для глядача сприйняття високого мистецтва повинно стати духовною потребою. В наш час таку функцію найчастіше виконує сакральне мистецтво. І глибоко символічно, що українська художниця, про яку йтиметься далі, присвятила цій благородній справі свій великий талант.

Лідія Іванівна Спаська, як особистість цілеспрямована і вольова, першою з волинянок у 30-і роки минулого століття присвятила себе образотворчому мистецтву. Про творчий шлях і колізії життя **Л. Спаської**, до її 90-річного ювілею розповів читачам у всеукраїнських часописах відомий художник і мистецтвознавець Волині **Микола Іванович Черенюк**. Він надзвичайно високо оцінював творчість мисткині і, по суті, відкрив її ім'я для всеукраїнського читача, друкуючи свої розвідки. Незважаючи на потужний художній потенціал **Л. Спаської**, у час войовничого атеїзму її мистецтво було незатребуване, воно ігнорувалося, а то й переслідувалося. Зважаючи на такі обставини, художниця не чекала від держави ні матеріальної, ні моральної підтримки, для неї була нагородою та місія, до якої вона йшла усе своє життя, — служіння і прославляння Господніх справ засобами високого мистецтва.

Життя і творча діяльність **Лідії Спаської** пов'язані з містом її юності Луцьком і Острогом, але навчалась та працювала вона і в Парижі, де здобула вищу фахову освіту в академії **Р. Жюльєна**. Багатообіцяюча творча перспектива, славні і водночас драматичні колізії життя художниці переплелися з драматизмом суспільного життя напередодні Другої світової війни — епохи, коли арена світової історії стала заручницею тоталітарних режимів з людиноненависницькими ідеологіями. А перипетії життя і творчої діяльності художниці — це тема для гостросюжетного детективу або кінофільму... **Л. Спаська** — це мисткиня, котра сказала вагоме слово в царині сакрального монументального мистецтва, іконопису, станкового малярства та графіки.

Лідія Спаська народилася 5 квітня 1910 року в Умані на день святої Лідії. Батьки її були високоосвіченими інтелігентними людьми, і таке ж шляхетне виховання отримала Лідія. Мати майбутньої художниці була викладачем географії у гімназії, батько обіймав посаду судового службовця. Дитинство і юність Лідії пов'язані з Луцьком, куди 1911 року переїхала родина і де зупинилась на постійне мешкання у власному будинку в центральній частині міста. Рання дитинство Лідії минало у маєтку батьків у селі Гавчиці неподалік Ківерців Луцького повіту. В багатодітній родині, де виховувалася Лідія (вона була восьмою), усі діти завжди були оточені піклуванням і увагою дорослих. На відзначення родинних свят дітей, до них часто запрошували гімназійних друзів і однолітків відвідати їхній наповнений радісними голосами будинок. Батько майбутньої художниці був українським інтелігентом, уважною і чуйною людиною. За свою шляхетність і доброзичливий характер він мав шану і підтримку селян. Коли він упокоївся, то селяни в розпачі з сумом констатували, що такого пана, як він, більше ніколи не буде...

Лідія Спаська (дівооче прізвище **Лисяня**) 1927 року закінчила в Луцьку жіночу гімназію. Того ж року, незважаючи на скрутне матеріальне становище родини після смерті батька, Лідія, за наполяганням матері, вступила до приватної мистецької школи імені Кри-

Лідія Спаська. Автопортрет, олія

жановського у Варшаві. На той час там, окрім волинян, навчалася ще й емігрантська молодь Наддніпрянської України та Галичини. У Варшаві функціонувала українська студентська мистецька громада “Спокій”, у якій 14 із 31 особи були волиняни. Цей студентський гурт розпочав свою роботу з ініціативи та під керівництвом **П. Мегики**. Одним із засновників і багаторічним секретарем цього гурту був **Ніл Хасевич** (майбутній автор проектів орденів, медалей та гравюру на тему визвольних змагань УПА), учасником — волинянин **Микола Букатеви́ч**. Патріотичним спрямуванням цього творчого гурту опікувалися митрополит **Андрей Шептицький**, письменник **Юрій Луца**, сенатор Сейму від Волині **Степан Скрипник** (через півстоліття він стане **Мстиславом** — першим православним патріархом України). Збереглася написана **Нілом Хасевичем** пам'ятна грамота митрополитові **Андрею Шептицькому** від гурту “Спокій”.

Навчалася **Лідія Спаська** у школі Крижановського два роки (1927—1929), курс рисунка тут викладав професор **Слупський**, малярству, в техніці акварелі, навчав професор **Нартовський**. Викладачі школи рекомендували талановитій молодій художниці продовжити мистецьку освіту в центрі світового мистецтва — Парижі, де в 1931—1935 рр. вона і навчалася у знаменитій академії **Р. Жюльєна**. В Парижі здобувала освіту молодь з багатьох країн Європи, а свого часу в кінці XIX ст. **М. Башкирцева** та **А. Остроумова-Лебедєва**.

Лідія Спаська. Айстри. Акварель

Вирушила Лідія на навчання до Франції після упокоєння матері, отримавши невелику частку спадщини, це дозволило їй утримувати себе тут протягом чотирьох років. Творча атмосфера паризького періоду життя молодой художниці сприяла розвитку її таланту. Академія дисциплінувала творчий процес, навчила визначати цілі і завдання через пізнання “секретів” ремесла художника та стимулювала здорову конкуренцію прагненням самовираження. Тому вона не витрачала марно часу, а досить часто відвідувала Лувр, щоб познайомитися з шедеврами світового мистецтва, поміркувати наодинці з роботами геніальних майстрів пензля.

У Парижі Лідія зазнайомилася з багатьма відомими людьми тієї епохи. Серед них були і філософ-богослов *Сергій Булгаков*, сестра *Іоанна (Юлія Рейтлінгер)*, котра навчала її іконопису в техніці темпер, та *Єлизавета Кузьміна-Каравасва*, відома в історії під чернечим іменем *Матері Марії*. В Парижі Лідії випа-

ла нагода показати свою майстерність у портретному жанрі. Вона створила портрети: спадкоємця російського престолу Великого князя *Кирила Романова*, відомого священика отця *Іоанна*, дочки і онуки російського композитора *Сергія Рахманінова*. Спілкувалася тут зі своєю колежанкою по варшавській школі, польською художницею *Вандою Ревською* та давньою приятелькою братів — лучанкою *Катериною Шидловською*, яка в пізнішу епоху працювала в бібліотеці Сорбонни, а в Україну до родичів і друзів навідалася лише в часи горбачовської перебудови...

Підсумовуючи свій паризький період життя, який був надзвичайно яскравим на життєві і мистецькі враження та плідним у досягненні фахової майстерності, *Лідія Спаська* охарактеризувала його як “багатство життя”. Адже в цей період відбулося і її знайомство зі студентом Інституту богослов'я *Василем Спаським*, це захоплення переросло в кохання і визначило її подальшу долю.

Закінчивши академію, Лідія разом із *В. Спаським* повернулася на Волинь, щоб тут з ним стати на весільний рушник. Молода родина оселилася в батьківському маєтку Лідії у селі Гавчиці. Невдовзі, 1936 року, народився старший син *Микита*. Чоловік Лідії розумів хвилювання дружини через цю подію, її труднощі і прагнення творчого самовираження у мистецтві. Маючи вроджене відчуття такту і художнього смаку, він став для неї найбільшою підтримкою на мистецькій ниві і опорою у житті. Саме на малій батьківщині розквітає ліричне обдарування *Лідії Спаської*. Вона наполегливо і плідно працює в різних жанрах образотворчості — портреті, пейзажі, натюрморті, звертається до написання картин на біблійні сюжети.

Навчання в академії, спілкування з мистецьким середовищем Парижа, відвідання Лувру відкрили для молодой художниці глибоке розуміння і своєї малої батьківщини Волині, її культурних надбань, народних традицій, історії рідного краю. Художниця створила низку ліричних пейзажів Полісся, тут ствердилася її майстерність і розквітнув талант. Вона малює одухотворені портрети земляків, родичів, чоловіка. У цих творах авторка ставить перед собою високі цілі, намагається відтворити тонкий трепет душі портретованих, що єднає форму і зміст у висвітленні певного типу і характеру людини. Художниця багато творчо працює, прагне увесь вільний час присвятити мистецтву, вона з оптимізмом дивиться у майбутнє...

Але 1 вересня 1939 року вибухнула Друга світова війна, а незабаром — вересневі події на польсько-радянському кордоні. В містечку Олика на Волині, у родовому маєтку *Януша Радзивілла*, завершив свої повноваження уряд довоєнної Польщі. Тут упродовж двох тижнів у замку князя у вересні 1939 року перебував президент Польщі *Ігнаци Мосціцьки*. За участю прем'єра, міністра закордонних справ та верховного головнокомандувача президент *Мосціцьки* 12 вересня провів в Олиці нараду, на якій постановили чинити опір німецькій окупації у межиріччі Стиру і Дністра. Проте вже 17 вересня Червона армія рушила через

кордон на терени західноукраїнських земель, що були у складі Польщі. І польські вищі урядовці вночі на 18 вересня змушені були відступити і перетнули кордон з Румунією.

Події “золотого вересня” різко змінили життя родини *Спаських*. Над ними нависла загроза заслання до Сибіру, сім’я залишає Гавчиці. Деякий час члени родини змушені були перейти на нелегальне становище і переховувалися у родичів і друзів. З початком військових дій на радянсько-німецькому фронті у долі *Л. Спаської* почалася нова смуга трагічних випробувань. Від середини 1943 року художниця з родиною деякий час мешкала у колежанки по гімназії *Віри Огібовської-Ельберт* у будинку Пузини, що неподалік замку Любарта в Луцьку. Через деякий час родина почала новий етап своїх трагічних мандрів і зупинилася в Дубно, звідси у лютому 1944 року *Л. Спаська*, після народження другого сина, ледве не опинилася на примусових роботах у Німеччині. Тільки щасливий збіг обставин врятував її і дитину. Чоловіка *Лідії Спаської* у березні 1944 року мобілізували в Червону

армію, а в 1945 році він героїчно загинув на фронті. Лідія залишилась вдовою з двома малолітніми дітьми. Батьківський будинок з допоміжними сільськогосподарськими приміщеннями і нерухомість у Луцьку були націоналізовані. Проте нова дійсність не зламала *Л. Спаську*, вона не стала емігранткою, а залишилась переборювати труднощі життя на рідній землі. За порадою брата, вона від 1947 року переїхала до міста Острога, де мешкала і творчо працювала майже усе своє життя.

Гнітюча суспільна атмосфера повоєнних років, складні обставини життя, відірваність від великих центрів культури і мистецтва не збіднили творчості *Л. Спаської*, а життєвий і художній досвід, терпимість до обставин життя, вроджена інтелігентність та наполегливість у досягненні поставлених завдань дали їй змогу створити вагомий мистецький доробок. Перше замовлення, на яке змушена була погодитися художниця, було 60 копій портретів очільників влади для загальноосвітніх шкіл міста і району. Це дало їй змогу отримати хоч якісь кошти на утримання дітей.

Лідія Спаська. Весняний краєвид. Акварель

Проте мистецький розвиток *Л. Спаської* не припинився. Художницю надихала історія і культура Волині, зокрема багатовікова історія Острога, відомого з 1100 року. Отримавши взимку 1952 року замовлення від місцевого краєзнавчого музею, вона створила жанрову тематичну картину “Повстання в селі Ново-малин 1905 року”. Ця робота принесла *Л. Спаській* визнання. Картина з успіхом демонструвалася на художніх виставках у Рівному, Києві, Москві. Це визнання її творчості засвідчило непересічний талант мисткині у вирішенні теми і сюжету в багатофігурній композиції. У подальшій творчості *Л. Спаська* звертається до історії України. Особливу увагу художниці привертала доба Хмельниччини. Вона вивчає тогочасну епоху визвольних змагань і створює низку сюжетних картин на історичну тематику: “Переселення з Острога 1611 року”, “В’їзд Богдана Хмельницького в Острог 1648 року”, “Портрет Богдана Хмельницького” та інші. Своїми історичними полотнами художниця намагалась відкрити для глядача історичну славу Острога, як колишнього науково освітнього і мистецького центру, який за княжої доби називали “Волинськими Афінами”.

Нова сторінка у творчості *Л. Спаської* окреслилась із середини 1950-х років. З цього часу вона звертається до сакрального мистецтва, стає на стежу іконописця. Усім своїм життям художниця була підготовлена до такої діяльності, адже, окрім фахової майстерності, нею рухала віра. Тут вона досягнула духовний світ, який органічно увійшов у її почуття ще з дитинства.

Л. Спаська звертається до біблійних тем і сюжетів. З великим піднесенням і ретельністю вона малює вівтарні образи, створює стінописи храмів, пише ікони для церков. Робота над стінописами в храмах стала для художниці чи не єдиною можливістю виявити свою майстерність у створенні багатофігурних композицій. Адже вона не чекала підтримки ні з боку держави, ні зацікавлення мистецької громадськості. Зважаючи на войовничий атеїзм держави, їй був перекритий шлях до офіційного визнання — таке мистецтво ігнорувалося, а то й переслідувалося... А працювала вона для православної церкви чимало років — була тим втішена тихим смиренням черниці і господнім благословінням на цей подвижницький терен. Іконописець створила стінописи, малювала ікони в храмах Острога, Луцька, Києва, Мурманська, Архангельська, Астрахані, Ташкента, Махачкалі, Вологди, Курська, Великого Устюга, Нальчика, в селах Волині: Бодячеві (церква св. Іова Почаївського), Озері (Покровська церква), Гавчицях та в інших. Цей неповний перелік міст і сіл, у храмах яких доводилося працювати іконописцю, свідчить про велике натхнення і працездатність у служінні сакральному мистецтву. У цих розписах проявився і її стиль виконання, збагачений паризьким досвідом навчання, вивченням класичного мистецтва в Луврі. Тому в розписах *Л. Спаської* фахівець не знайде тиражування відомих пам’яток сакрального мистецтва — це авторські автентичні роботи, виконані за допомогою підготовчого матеріалу. Сакральне мистецтво художниці є значною віхою в її

творчості, і разом з тим воно стало художнім явищем української культури другої половини ХХ століття. У наш час сакральне мистецтво *Л. Спаської* стало об’єктом зацікавлення фахівців і дослідження науковців.

Це засвідчують і твори, виконані *Лідією Спаською* в Києві у церкві Святої Покрови, де створено композиції “Покладання у гріб Ісуса Христа”, “Воскресіння” і значна кількість ікон для іконостасу. Наприкінці 1960-х років іконописець працювала в кафедральному Свято-Троїцькому соборі Луцька. Тут вона створила ікони “В’їзд Господній в Єрусалим” та “Нагірна проповідь Ісуса Христа”.

Протягом 1970—1972 років у Луцьку *Спаська* створила монументальні стінописи Свято-Феодосіївської церкви. Цей однокупольний тринефний чотиристовпний храм Святого Феодосія Чернігівського був збудований на кошти військових 1906 року на місці цвинтарної каплички. У цьому колишньому солдатському храмі сакральний маляр розписала близько 150 квадратних метрів стін, одухотворивши 56 образів святих та 8 багатофігурних композицій на біблійні сюжети. Стінописи цього храму органічно вписані в інтер’єр культової споруди, адже композиції сюжетів тут перегукуються і пов’язані з особливостями

Лідія Спаська. Святий Феодосій Чернігівський.
Розписи Свято-Феодосіївської церкви в Луцьку

Лідія Спаська. Зішестя Святого Духа на апостолів.
Розпис Свято-Феодосіївської церкви в Луцьку

архітектури. Організація сприйняття храмового простору, закономірності побудови його складових окремими стінописами дозволили іконописцю надзвичайно майстерно списати другорядні елементи стінописів і виділити головні домінанти — постаті святих. Серед них — небесний патрон храму **Феодосій Чернігівський**, рівноапостольні **Володимир** і **Ольга**, преподобні **Антоній** і **Феодосій Печерські**. При сприйнятті композицій просторового вирішення храму глядач, насамперед, відчуває одухотвореність пророків і апостолів, постаті яких виразні за силуетом у спадаючих складках одягу і величному русі. Особливу увагу **Л. Спаська** приділяє потрактуванню ликів святих, неповторних за індивідуальною характеристикою, моделюючи їх форму і колорит на тонких нюансах, тоді як тло і одяг іконописець виконує більш енергійно, узагальнюючи їх емоційним рухом пензля. Духовне піднесення найбільше простежується в сюжетах композицій: “Св. пр. Антоній Печерський” та “Св. пр. Феодосій Печерський”. В розписах цього храму домінує теплий насичений колорит, що будується на гармонії декількох великих колірних плям (св. Миколай) або на головному тлі: сіро-синьому (згадані святі) чи золотаво-вохристому (св. великомученик Стефаній та інші). Структура композицій розписів, їхня колористична гармонія доносять фаховому глядачеві відчуття класичного малярства та високої професійної майстерності іконописця. Згадані розписи показують стан волинського сакрального мистецтва у 60-х роках минулого століття. Розписи Свято-Феодосіївської церкви під час ремонтних робіт ледь варварськи не знищили сучасні герострати. На щастя, розписи **Л. Спаської** вдалося захистити і врятувати. Ці стінописи реставрували художники-реставратори Волинського краєзнавчого музею **Анатолій Квасюк**, **Олена Романюк** та **Леся Обухович** у 2001—2003 роках.

З великим натхненням упродовж усього творчого шляху **Л. Спаська** працювала в портретному жанрі.

Вона створила портрет славнозвісного архітектора **Володимира Леонтовича**, завдяки його зусиллям було зупинено руйнування пам'ятки середньовічної архітектури — замку князів Острозьких XIV—XVI ст. У Волинському краєзнавчому музеї зберігається подарований **Л. Спаською** портрет, в техніці пастелі, визначної вченої-астронома **Олени Казимірівни Полонської** — 1978 року її іменем (“**Полонська**”) було названо малу планету за № 2006. Знамениту “пані-планету”, уродженку села Селець Володимир-Волинського повіту, художниця малювала в Ленінграді 1982 року. **Л. Спаська** 1997 року брала участь у конкурсі на кращий портретний образ княжни **Галишки Гулевичівни**, відомої своєю трагічною долею, — першої меценатки-фундаторки Острозької академії і здобула на цьому конкурсі почесну перемогу.

Працює художниця і над створенням образів сучасних майстрів Острога. Серед них — “Острозькі гончарі”, “Золоті руки” та інші твори. Блискучий талант портретиста давав їй змогу вирішувати широкий спектр завдань — від чутливої замріяності образу в дитячих портретах до глибоко психологічних характеристик типу в портретах дорослих. Художниця віртуозно володіла техніками пастелі, акварелі, гуаші і “леонардівським” моделюванням світлотіні в олійному малярстві. Крім портретів дорослих, особливу увагу привертають портрети дітей — виконані в згаданих техніках. Ці твори виконані артистично, емоційно наснажено, вони передають внутрішній стан портретованих. Створена в різні роки портретна галерея образів дітей засвідчила ліричне обдаровання **Л. Спаської**: “Дівчина з Полісся”, “Мила дівчина”, “Замріяна в червоній хустині”, “Дівчина в сарафані” та ін. Більшою емоційністю вирізняються портрети дітей: “Оленка”, “Хлопчик у саду”, “Сумна дівчинка”,

Лідія Спаська. Портрет дівчинки. Пастель

Лідія Спаська. Бабуся з онуком. Пастель

Лідія Спаська. Веснянка. Пастель

Лідія Спаська. Дівчинка з пролісками. Олія

Лідія Спаська. Юність. За читанням. Акварель

“Хлопчик біля дверей”, “Дівчинка з голубими бантами” та ін.). У складному жанрі портрета **Лідія Спаська** найбільше виразила себе як художниця.

Приваблює мисткиню і жанр пейзажу, де вона намагається донести до глядача не тільки емоційну схвилюваність краєвидом, а й зафіксувати на полотні пам'ятку архітектури або культову споруду. Вона знаходить тонкий зв'язок-поєднання класичної архітектури з природним середовищем або окультуреним довкіллям. Таку візію ілюструє один із краєвидів “Замкова гора в Острозі” — подарований авторкою музею Т.Г. Шевченка в Торонто.

У пейзажах вона засвідчила свою схвилюваність різними станами природи в перехідні пори року. Художниця надає перевагу настроєвим, елегантним пейзажним мотивам, виконаним у камерній манері, — тим, що домінують у її душі. Привертає увагу художниці і жанр натюрморту. Якщо загалом характеризувати творчість мисткині, то можна наголосити на її ліризмі і задушевності.

Твори **Лідії Спаської** зберігаються в музеях Острога, Рівного, Луцька, Бреста, Мінська, Торонто у приватних колекціях України та за кордоном. У квітні 1999 року в Художньому музеї Луцька, відділі Волинського краєзнавчого музею, за ініціативи завідувача відділу **Миколи Івановича Черенюка** та директора **Анатолія Михайловича Силюка** експонувалася персональна виставка художниці “У пошуках добра, краси,

гармонії”, де було представлено 65 творів живопису, графіки та іконопису.

Ці роботи становлять лише незначну частину з великого мистецького доробку **Л. Спаської**, що експонувалися на останній прижиттєвій персональній виставці художниці. Десять робіт з виставки вона подарувала Волинському краєзнавчому музею. З Луцьком, містом її дитинства і юності, мисткиня підтримувала зв'язки. Відвідувала вона і село Гавчиці, де минули роки її раннього дитинства. Незадовго до відходу у вічність **Лідії Спаської**, в Острозі замироточила одна з написаних нею ікон — це був знак-попередження про близький відхід цієї дивовижної жінки, талановитої художниці у вічність... На жаль, 15 серпня 2000 року **Лідія Іванівна Спаська** упокоїлась, поховали її біля могил батьків у Гавчицях неподалік Луцька.

Непересічне значення творчої спадщини **Л. Спаської** глядач відчуває щораз, коли зустрічається з її творами на виставках чи в експозиціях музеїв. Роботи художниці емоційно наснажують, випромінюють заряд милосердя і доброти, дають естетичне задоволення, спонукають замислитися над історією рідного краю і цим прилучають нас до духовних надбань українського народу, відкриваючи гармонію явищ мистецтва і життя. Творча спадщина **Лідії Спаської** стала самобутнім явищем і вагомим набутком національного мистецтва і культури України. ■

Література

1. Черенюк М.І. Обереги мистецтва Лідії Спаської: До 90-річчя майстрині // Вітчизна. — 2001. — Ч. 3-4. — С. 158—160: 13 іл.
2. Черенюк М.І. Сад душі Лідії Спаської // Образотворче мистецтво. — 2001. — Ч. 2. — С. 61: 2 іл.

3. Дьомін М.В. Мистецтво і зброя Ніла Хасевича: До 100-річчя художника // Вітчизна. — 2006. — Ч. 7—8. — С. 173—176: 22 іл., 1 фото.

4. Дьомін М.В. Монументальне і станкове малярство Лідії Спаської: До 100-річчя від дня народження мисткині // Образотворче мистецтво. — 2011. — Ч. 2. — С. 94—95.